

Makale Türü: Kitap İncelemeleri

AVRUPA HEGEMONYASINDAN ÖNCE: 1250-1350 YILLARI ARASINDA DÜNYA SİSTEMİ

Baykal H. AYDEMİR*

Janet Abu-Lughod, Avrupa Hegemonyasından Önce: 1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi, Çev. Cansen Mavituna, Vakıfbank Kültür Yayınları, 12,5 cm x 19,5 cm, Karton Kapak, Kitap Kağıdı, 615 sayfa, ISBN: 978-605-794-765-9, İstanbul 2020.

Orijinal adı *Before European Hegemony The World System A.D. 1250-1350* olan ve Cansen Mavituna tarafından “*Avrupa Hegemonyasından Önce: 1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi*” olarak Türkçe’ye çevrilen eser, Vakıfbank Kültür Yayınları tarih kategorisinde neşredilmiştir. Editörlüğünü kültürel antropoloji doktoru Erdem İlgi Akter yapmıştır. Kitap üç kısımdan ve 11 bölümden oluşmaktadır. Yazar, birinci kısımda Avrupa’ya, ikinci kısımda Ortadoğu’ya ve üçüncü kısımda da Asya’ya yer vermektedir. Daha geniş bir ifadeyle dünyadaki beşeri faaliyetleri ve bu faaliyetlerin sonucunda ortaya çıkan ilişkiler ağını dünya sistemi ekseninde analiz etmektedir. Dolayısıyla “*Dünya Sistemleri Analizi Teorisi*” literatürüne katkıda bulunmaktadır. Yazarın katkısı; kent sosyoloğu olması sebebiyle kentleri öne çıkaran bir analiz ortaya koymasındır. Ek olarak; iktisadi ilişkileri yerel ölçekte kentlerle ele alırken kentlerarası ve bölgelerarası bir değerlendirme de yapmaktadır. Teknik bir tabirle; alt sistemlerin yapısı açıklanmaktadır. Dolayısıyla dünya sistemi yaklaşımına dair küresel bakış açısını yerel dinamiklerle örmektedir.

Birinci kısımda yazar üç bölüm içinde Avrupa’yı incelemektedir. Champagne fuar şehirlerini iktisadi ilişkiler dairesinde irdelemektedir. Brugge ve Gent hakkında ticari ve sanayii olgulara değinmekte, Flaman tekstil endüstrisinin kökenlerine yer vermektedir. Tekstilde Gent şehrinin öne çıkışını ve Brugge şehrinin ticari hayatına olumlu etkilerini anlatmaktadır. Brugge şeh-

Geliş Tarihi: 15 Temmuz 2021 - Kabul Tarihi: 09 Ağustos 2021.

Atıf Bilgisi: Baykal H. Aydemir, “Kitap İncelemeleri: Avrupa Hegemonyasından Önce: 1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 128, Sayı: 253, İstanbul 2021, s. 461-470.

* Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, baykalaydemir38@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5100-4760.

rinin önemli bir özelliği yabancı sermayedarların olmasıdır. Cenova ve Venedik'in tüccar denizcileri ve bunların oynadığı rolün etkileri açıklanmaktadır. Bunun akabinde yazar; ticaret sistemindeki değişikliklere odaklanmaktadır. İkinci kısımda üç bölümde Ortadoğu'ya ve Türkistan'a (yazar Orta Asya kavramını kullanmıştır) bakmaktadır. Bunu yaparken doğuya giden üç rotayı ve Türkistan'ın fiziki ve sosyal yönlerini incelemektedir. Moğollara da yer veren yazar Semerkant gibi kervan merkezlerini de anlatmaktadır. Bağdat, Basra, körfez rotası, Kahire, Kızıldeniz ve Aden'i imalat, ticaret, su yolları vb. üzerinden çözümlenmektedir. Üçüncü kısım da üç bölümden oluşmakta ve bu bölümde Hint Yarımadası, Hindistan, Güneydoğu Asya ve Çin etrafı bir şekilde alt sistemlerle birlikte aktarılmaktadır.¹ Her bölümde çıkarılacak dersleri izah etmektedir. Örneğin; Champagne fuarlarından çıkarılan üç dersten biri *"bir bölgenin dünya ticareti için stratejik olup olmayacağıının belirlenmesinde, hariçi etkenlerin kesinlikle çok önemli olduğudur."*² Moğollar üzerinden de analiz kuran yazar *"üç istikrarsızlık"* kavramsallaştırması yaparak açıklamaya girişmiştir. Bu bağlamda *"geniş bir alan üzerinde kontrol sağlama yeteneğine dayalı bir ekonomik kolaylaştırıcı rolünün, temelde istikrarsız, politik ve demografik dalgalanmalara tâbi olduğunu savlamaktadır. Söz konusu kontrolün sağlanması ve alanın birleştirilmesi kendi başına, transit maliyetlerinin muhakkak azalmasını sağlamaz, ama idare tercihlerine bağlı olarak bunu yapma potansiyeli vardır. Kanun ve nizama dayalı bir yönetimin başlıca katkısı, öngörülemez koruma ücretlerini azaltmasıdır."*³ Ek olarak geçiş ücretlerinin düzenlenmesi, nakliye maliyetlerinin hesaplanabilir hale gelmesi, toplam ticari riskin azaltılması etkileri olabilmektedir. Diğer taraftan yazar Moğol devlet sistemine eleştiri getirmektedir. Ona göre Moğol devlet sisteminin asalak doğasından kaynaklı yapısı ile üretimde ve ticarete Moğolların olmaması ve bunun neticesinde fethedilen bölgelerdeki insan kitlelerinin yeteneklerine ve iş güçlerine olan bağımlılık ciddi bir sorundur.⁴ Hindistan örneğini de inceleyen Abu-Lughod, stratejik konumun tek başına kalıcı hegemonyayı güvence altına alamadığını öne sürmektedir. Daha geniş ifadeyle; *"Akdeniz'den Çin'e giden deniz yolunun merkezi olan Hint Okyanusu'nun doğu ve batı havzalarının arasındaki menteşe konumuyla Güney Hindistan, 13. yüzyıldan hem önce hem de sonra, dünya sistemindeki rakipsiz konumunu koruması gerektiği ancak bunun olmadığını vurgulamaktadır."*⁵ Çin açısından da saldırganlığı benimseydiği zamanlarda ara limanların çelişkili bir şekilde daha müreffeh ama daha önemsiz hale geldiği tespitine yer vermiştir. Çin kadırgaları çeşitli ticaret ortaklıkları ile Palembang, Kedah veya daha sonra Malakka'da bir araya gelerek doğu çemberindeki ticari durgunluğu gidermekteydi. Fakat 15. yüzyılda Çin

¹ Janet Abu-Lughod, *Avrupa Hegemonyasından Önce: 1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi*, Çev. Cansen Mavituna, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 77-501.

² a.g.e., s. 121.

³ a.g.e., s. 270.

⁴ a.g.e., s. 270-271.

⁵ a.g.e., s. 413.

bölgenin batısından çekildiğinde bir boşluk meydana gelmiş ve Avrupalılar bu boşluğu doldurmuştur. Avrupalılar bu boşluğu doldurunca günümüzde halen dünyayı biçimlendirmekte olan modern sistemin nüvesi ortaya çıkmıştır.⁶

Abu Lughod eserinde kaynak sorununa da detaylı bir şekilde bakmaktadır.⁷ Yazar son bölümde, “*Bünyevi Değişim Teorisi*”ni ve “*Gelecek Dünya Sistemlerini*” değerlendirmektedir. Eser, dünya sistem(ler)i ekseninde kültür, iktisat, teknoloji, ticaret, kara ve deniz ticaret yolları, üretim, ulaştırma, sanat eserleri gibi sosyal olgulara sistemik bir bakış getirmeye çalışmaktadır. Bu bakımdan yazar çalışmasında küresel⁸ bir sosyal tarih okumasına girişmiştir. Bir bakıma tarihsel sosyolojik bir bakış açısıyla Uluslararası İlişkiler anlatısı görülmektedir. Bunu, teorik ve metodolojik olarak dünya sistemleri yaklaşımından yararlanarak yapmıştır. Kitap için “*sosyal bilimlerde herşey, herşeyle ilişkilidir*” ifadesinin somut bir örneği benzetmesi yapılabilir.

Kitap, 1250-1350 yılları arasını ele almasına ve tarih kategorisinde neşredilmesine karşın yalnız bir tarih eseri değildir. Tarihle ilgili diğer sosyal bilim alanlarını da kapsayan bir çalışmadır. Eser ele aldığı dönemin “*Uluslararası İlişkiler*”⁹ panoramasını da sergilemektedir. Diğer taraftan iktisadi, ticari, kültürel, sanatsal, siyasal, sosyolojik arka planı olmasından ötürü disiplinler arası bir eser olduğunu söylemek mümkündür. Yazarın dünya sistemi teorisinden beslendiği de kitabın isminden anlaşılmaktadır. Amerikalı bir sosyolog olan Janet Abu-Lughod’un dünya sistemi teorisine katkılarının somut bir örneğidir.¹⁰ Bu bağlamda Abu-Lughod’un eleştirel yaklaşımı çalışmanın daha dikkatle okunmasını gerektiriyor. Çünkü yazar yerleşik literatüre, yani “*(modern) dünya sistemine, modern kapitalizme, Avrupa merkezli tarihe, Batı’nın yükselişine*”¹¹ vb. dair kalıplaşmış yargılara karşı eleştirel bir tutum içindedir. Bu doğrultuda kitabın kısımlarından önce önsözüne değinmek kitaba yönelik daha anlaşılır bir çerçeve sunacaktır.

Kitabın önsözünde yazar, Kuhncu bilim felsefesiyle söze başlamaktadır. Ardından daha farklı bir öncül olduğunu ifade ettiği görecilik düşüncesiyle devam etmektedir. Bilimsel bilgi ve dünya arasındaki irtibatına değinmekte ve var olan bilgilerden hareketle paradigmalara şöyle bir eleştiri getirmektedir:

⁶ a.g.e., s. 450-451.

⁷ 1. Bölüm ve 9. Bölüm.

⁸ Çalışmada Afrika’nın kısmen veya belki de daha az ele alındığına da belirtmeliyim.

⁹ Uluslararası ilişkiler ifadesi disipline atfen kullanılmaktadır. Bundan sonraki kullanımları disipline atfen olduğunu göstermek için Uluslararası İlişkiler (UI) şeklinde yazılacaktır. Yerleşik görüşe göre modern uluslararası ilişkiler 17. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Burada ilgili tartışmayı dışarıda bırakarak Uluslararası İlişkiler kavramını kullandım.

¹⁰ Dünya Sistemi Teorisi’ne yazarın katkılarının bazıları da şunlardır: Der. Andre Gunder Frank - Barry K. Gills, *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Bin yıllık mı?*, Çev. Esin Soğancılar, Yayıma Hazırlayanlar: Alaeddin Şenel ve Yavuz Alogan, İmge Kitabevi; Janet Lippman, *The World System in the Thirteenth Century: Dead-End or Precursor?* (Essays on Global and Comparative History Series), American Historical Association; Janet Abu-Lughod, *Restructuring the Premodern World-System, Review (Fernand Braudel Center)*, Vol. 13, No. 2, Spring 1990, pp. 273-286; Janet Abu-Lughod, *The Shape Of The World System In The Thirteenth Century*, Studies in Comparative International Developments, Winter 1987-88.

¹¹ Janet Abu-Lughod, *Avrupa Hegemonyasından Önce: 1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi*, Çev. Cansel Mavituna, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 22-55.

“Özellikle sosyal ve kültürel bilimlerde anormal bulgular, gözlenen şeyden olduğu kadar gözlemciye dair bir şeyden de kaynaklanabilir. Daha rölativist olan bu görüş, bilimsel bilginin sosyal olarak kurulmuş olduğunu varsayar. Eğer bilgi, dünyayla birebir örtüşen bağımsız bir ürün değil de ortak tanımlar üzerinden üretilen bir şeyse, yani insanların dünyaya dair geçici mutabakatını temsil ediyorsa, yalnızca yeni bilgiler değil, mevcut bilgileri gözlemleyecek yeni bakış açıları paradigmalarda devrimlere yol açabilir.”¹²

Yazarın bir diğer eleştirisi de sosyal-tarihsel çalışmalardaki bazı dönüşümler ve eski bilgilerin tekrar düzenlenmesinin zaruretine işaret etmektedir. Dönüşümle ilgili tasviri de üç sebebe dayanmaktadır. Bunlar i) yeni olguların etkisi, ii) bilen kişinin kimliğindeki değişimler, iii) veya bilme biçimlerindeki değişimlerdir. Yeni bakış açısını mümkün kılan ilk etken, dönüşümden ve değişimden kaynaklı olarak gerçek dünya üzerine anlamının bir disiplinin sınırlarını aştığı ve disiplinler arası bakmakla ilgilidir. İkincisi, Batı kökenli olmayan bilim insanların tarih ve sosyal bilimlerde çeşitli revizyonist çalışmalarıdır. Bu meyanda yazar, Üçüncü Dünya'nın her yerinde etno-merkezci Batı biliminden kaynaklı genel geçer bilgiler ile madunların¹³ Batı karşısında geri kalmışlığı üzerinden doğan gerilime bakarak mağdur edeni ve edileni bir araya getiren yeni bir doğru sunmak gayretindedir. Üçüncü etken ise bilginin değişmesine neden olan olguyla ilişkili inceleme sahasına nelerin girdiğine dairdir. Batı-dışından bakma anlayışının Abu-Lughod'un Kahire tarihini araştırdığı bir dönemde filizlendiğini söyleyebiliriz. İlgili çalışmasını yürütürken Avrupa-merkezci bakış açısının “kendince” yanlış olduğunu fark etmiş ve Henri Pirenne ile Max Weber'i eleştirmiştir. Yaşamını Avrupa'da sürdürdüğü ve araştırmalarına devam ettiği dönemde Kahire, Hangchow, Brugge ve Venedik ve diğer yerler arasındaki bağlantıyı küresel bir sistem olarak tasavvur etmeye başlamıştır. Bu görüşüne uygun sistemli bir yorum içeren eser aramaya başladığı sırada Imanuel Wallerstein'a ait iki ciltlik *Modern Dünya Sistemi* kitabı yayımlanmıştır. Kendi görüşleri çerçevesinde eseri inceleyen Lughod Wallerstein'ın 16. yüzyılda Avrupa hâkimiyetinin dünya sistemini yoktan meydan getirmişçesine bir tablo çizdiğini görmüştür.

Yazar birinci bölümde sistemin meydana gelişini, 13. yüzyıl için dünya sistemi ifadesinin kullanılabilirliğini, 13. ve 16. yüzyıllardaki Avrupa modellerini, tarih yazımında metodolojik bazı problemleri ve kitabın planını izah etmektedir.¹⁴ Tarih yazımındaki bazı metodolojik sorunlar arasında bütünüyle farklı bilgi kaynaklarının ortaya çıkardığı zorluk ifade edilmektedir.¹⁵ Yazara

¹² a.g.e., s. 11.

¹³ Arapça kökenli olan sözcük alt aşamada bulunan manasına gelir. Abu-Lughod'un ifadesine göre bu şekilde değerlendirilen insanlara Hint tarih yazımının verdiği bir addir (sy. 13). Madun sözcüğü Hint kökenli akademisyen Gayatri Chakravorty Spivak tarafından da eserinde yer almaktadır. Bkz. *Madun Konuşabilir mi?*, Dipnot Yayınları, Ankara 2016.

¹⁴ a.g.e., s. 22-76.

¹⁵ a.g.e., s. 55-57.

göre bu zorluklardan biri kültürler için “neyin kaydedilmeye değer olduğu, bu kaydın nerede saklanacağı, kayıttaki hangi detaya yer verecekleri ve ne kadar titiz olacakları”¹⁶ arasındaki farkın tespit edilmesidir. Söz konusu farktan dolayı karşılaştırmalı çalışmada ideal biçimde düzenli ve eşit oranda güvenilir verilere erişememe ile veri problemleri ortaya çıkabilmektedir. İkinci fark da şahitlik problemi olarak adlandırdığı gerçek dünya ile belgeler arasındaki uçurumdur. Metodolojik olarak en büyük zorluk ise yazarın deyiimiyle perspektif problemidir. Bu da şahitlik problemiyle ilişkilidir. Bir başka deyişle; “şahitliklerin doğruyu söylediği umudundan vazgeçildiğinde- seçici ve çarpıtılmış şahitlikleri yine de neler olduğunu okumanın başka bir yolu olarak kullanmak” yazarın perspektif sorunu olarak nitelediği şeydir. Bundan kurtulmak ve sağlıklı bir karşılaştırma yapmak için yazar çözümü her toplumun kendi görüşlerini göz önünde tutmakta diğer taraftan da aynı olguya yönelik farklı görüşleri değerlendirmekte bulmuştur. Böylelikle daha “nesnel” bir görüş açısına erişmeye çalışmaktadır.¹⁷

13. yüzyıl dünya sistemi tek bir egemenin olmadığı bir sistemdir. İhtilafı ve işbirliği içinde olan birimlerin olduğu sistemde 14. yüzyılın ilk yarısı boyunca bütünleşmenin arttığı anlatılmaktadır. Hegemonik açıdan ise bir aradan var olan birkaç ana egemen birim mevcuttur. Dolayısıyla sistem hiyerarşik değildir ve hiçbir coğrafi oluşum sisteminde merkezinde değildir. Yani sistem merkezsiz bir karaktere sahiptir. Diğer bir deyimle; sistemde merkezler, çevreler ve yarı çevreler vardır. Dönemin önemli bir özelliği de klasik döneme dayanmasıdır. Klasik dönemin sistemik başlangıcı 2000 yıl öncesine dayanmakta ve Kuzey Avrupa hariç hemen hemen bütün bölgeleri kapsamaktadır. Bu bağlamda 13. yüzyıl dünya sistemi klasik sistemle modern sistem arasındaki köprüdür. 13. yüzyıl öncesi sistem dolaylı ve sınırlı iletişimi içermektedir. Sistemin zıt uçlarında imparatorluk gücü vardır ve bunlar zayıfladığında sistemi devam ettiremeyecek olan çok sayıda parça bulunmaktadır. Bu sistem Roma'nın düşmesi ve Hun birliğinin bozulmasından dolayı başarısız olmuştur. Nihayetinde İslam dünyasının yükselmesi ve doğuya doğru genişleyen uzantılarıyla dünya sistemi tekrar yapılanmıştır. 13. yüzyıl; İslam'ın dünyanın iki yakasını birleştirdiği, diğer bir ifadeyle, Avrupa ve Çin'in sınırlı olsa da irtibat kurduğu ve dünya iktisadının çok fazla bölgesinin mübadele sisteminde yer aldığı bir zaman dilimidir. Mezkûr dönemde öncesinde görülmeyen türde kültürel ve sanatsal başarılar ve entelektüel üretkenlik ortaya çıkmıştır. Kısacası 13. yüzyıl, iktisadi bütünleşme ve kültürel üretimde belirgin bir farka sahiptir. Yine yazara göre bu dönem teknoloji ve toplumsal alandaki yenilikler aracılığıyla üretim fazlasını da yaratmıştır. Böylece uluslararası ticaret büyümüş ve kalkınma da ivme kazanmıştır. Ek olarak devlet idarelerinin ve ulaşım ağlarının eşgüdümlü gelişimi birbirine uzak toplumları yakınlaştırmıştır. Bundan dolayı 13. yüzyılın ikinci yarısı dünya tarihinin kayda değer bir dev-

¹⁶ a.g.e., s. 56.

¹⁷ a.g.e., s. 56-57.

resi olmuştur. Yazar oluşum merhalesindeki bu sistemi incelerken iletişim, (yüksek) kültür, entelektüel üretkenlik, iktisadi bütünleşme, üretim fazlası, refah ve bir bütün olarak dünya ekonomisine odaklanmaktadır. Bu olgular etrafında 13. yüzyılı kritik eden yazara göre bu dönemde sistemde hegemonik bir güç bulunmamaktadır. Hatta bu durumu; Avrupa hegemonyasıyla kıyaslayınca önemli bir tezatın meydana geldiğini de eklemektedir. Bu bağlamda; Avrupa'nın gelişimine dair Amerika kıtasını da içine alan küreselleşmiş yeni dünya sisteminin, Avrupa'ya dünya çapında bir hegemonya kurması konusunda destek olduğunu söylemektedir.

13. yüzyılın kayda değer olmasının sebeplerinden biri de dünyanın farklı bölgelerinde kültürel ve sanatsal gelişmelerin kendini göstermesidir. Yazara göre, Eski Dünya'nın aynı anda çoğu bölgesinde kültürel olgunluğun görülmesi önceden tanıklık edilmiş bir durum değildi. Çin'de üretilen en gösterişli çömlek işi olan Song Hanedanı seladonu¹⁸ yapılırken, İran'da da seladonla rekabet edebilecek tek şey olan turkuaz ışıltılı parlak kâseler yapılmaktaydı. Memluk Devleti egemenliği altında olan Mısır'da da zanaatkârlar incelikle yapılan mobilyalara altın ve gümüşten karmaşık Arabesk kakmalar yapıyordu. Doğu Avrupa'da ise katedral yapımı altın zamanını yaşamaktadır. Pencereleri mücevher gibi vitraylarla süslenen Paris'teki Sainte-Chapelle de 13. yüzyılın ortasında, IX. Louis Haçlı Seferlerine dâhil olmadan önce yapıldı. Hindistan'ın güneyindeki Hindu tapınakları da bu dönem yükseliyordu. Neredeyse bütün bölgelerde süslemeli ve görkemli eserlere harcanan bir servet vardı. Bu dönem entelektüel yönden de aynı şekilde üretkendi; bu durumda sermaye fazlası sadece bir şeyleri üretmek için değil, âlimlere destek olmak için de harcanıyordu.¹⁹ Diğer taraftan; üretim ölçeğinde 13. yüzyıldaki üretim ve ticaret ölçeği, 15. yüzyıldakinden büyüktü. 13. yüzyılda ticarete belirgin bir artış yaşanmış mıdır? Bu artış gelişmekte olan birçok bölgeyi bütünleştirmiş midir? Çoğu ortaçağ uzmanına göre bunlar gerçekleşti.²⁰ Yazar bu örnekler vasıtasıyla 13. yüzyılın ayrıcalığını ortaya koymak istemiştir. Buna bağlı olarak Abu-Lughod, Kuzeybatı Avrupa ve Çin arasında kalan büyük coğrafyadaki sosyal dinamikleri yeni başlayan bir dünya sistemi olarak açıklamakta ve “dünya sisteminin sentezlenmiş hali”²¹ olarak savlamaktadır. Yazar, sistemdeki döngüyü ele aldıktan sonra bağlantılı bölgelerin yükselme döngüleri arasında bir çakışma dönemi olduğunda, bu döngülerin birlikte işlediğini ileri sürmektedir. Ona göre yükselmeler, en azından kısmen, her bölgenin dünya sisteminin diğer parçalarıyla kurmayı başardığı bağların sonucudur ve karşılığında o sistemden gelen geri bildirimler yerel gelişimi artırmaktadır.²² Yazar böylece teorik bir açıklama getirmek istemektedir.

¹⁸ Seladon; kaolin ve feldspat karıştırılmasıyla elde edilen, açık gri hamurlu, sert ve gözeneksiz bir seramik türüdür. Sert, ağır ve kalın yapısı ile taş görünümüne sahiptir. Sırları yüksek oranda feldspat ile az miktarda silika ve demirden meydana gelir ve yarı saydam yeşil sırlıdır (<http://www.antikalar.com/cin-seladonlari>, 15.08.2021, çevrimiçi).

¹⁹ Abu-Lughod, *a.g.e.*

²⁰ *a.g.e.*, s. 33-34.

²¹ *a.g.e.*, s. 502.

²² *a.g.e.*, s. 511.

Dünya sistemlerinin sabit olmadığını söyleyen yazar, sistemdeki değişime ve gelişime vurgu yapmaktadır. Yine sistem hakkında düzenleme ilkelerinin değişkenlik gösterdiğini, dinamik olduğunu ve düzenli aralıklarla yeniden yapılandırılmaldan geçtiğini eklemektedir. Sistemin iktisadi karakteri; baskın üretim biçiminin dönüşümünü yaşayan toplumlarda eski toplumsal teşekküllerin sürmesine benzer biçimde genellikle eski parçaların yeni parçalara katılmasıdır. Bu, düzenleme sisteminin dinamik olması ve sistemde dağılımların olduğu anlamına gelmektedir. Eski ve yeni olgusunda ise eskinin yeniye adapte olduğunu ve bundan dolayı yeni olgusunun baskın bir yapıya sahip olduğu yorumu yapılabilir. Bu bağlamda, Immanuel Wallerstein'in 1974'te Avrupa'nın 16. asırda modern dünya sistemini meydana getirmesini refere ederken eski sistemden geriye ne kaldığını irdelemektedir. Yazarın eserine biçtiği vazife de budur: Avrupa hegemonyasından önceki dönemi incelemek. Bunu yaparken oluşum aşamasındaki bir sistemin olduğunu öne sürmektedir. Dolayısıyla yaklaşık 2000 yıl önce, 13. yüzyıldaki dünya sisteminin hemen hemen tüm bölgelerini kapsayan başlangıç evresindeki²³ bir sistemle 16. yüzyıl dünya sistemi arasındaki sistem mercek altına alınmaktadır. Bir diğer ifadeyle; Hun birliği ve Roma'nın düşüşüyle başarısızlık yaşayan dünya sisteminin İslam dünyasının yükselişi ve doğuya doğru büyüyen uzantılarıyla sistemin yeniden yapılandırılmasıdır.²⁴ Böylece eserde; yeni sistemde ortaya çıkan hiyerarşik olmayan merkezler ve bunların çevresinde kalan alt sistemler tartışılmıştır. 13. yüzyıla dair bir dünya sistemi denebilir mi sorusuyla tartışma devam etmektedir. Dönemin kökenine değinmek isteyen yazarın dünya sistemindeki dönüşümü eski ve yeni çerçevesinde değerlendirmesi sosyal olguların sürekliliğinden ziyade coğrafyaların yükselişi ve düşüşü eksenindedir. Fakat kitabın amacı kökeni belirlemekten ziyade bir kesiti ele almaktır. Çünkü yazar için 13. yüzyıl, dünya tarihinde kritik bir dönüm noktasıdır. Bunun bir diğer manası hegemonik ilişkilerin sosyal, kültürel ve iktisadi dinamiklerini ve değişimi izah etmektir. Neticede, sistem sabit değildir, gelişir ve değişir. İçinde bulunduğu dönemin izdüşümünü de izah eden yazar 1988 yılından geriye bakınca dünyanın 500 yıldır Batı hegemonyası altında olduğunu ileri sürmektedir. Yazara göre 500 yıllık zaman zarfında "gelişmiş ve devam etmiş dünya sisteminde temel bir dönüşüme sebep olan en önemli şey, Avrupalıların yeni ticaret ve yağma yaklaşımı"²⁵ olmuştur. Abu-Lughod'un Avrupa-merkezci bakış açısını eleştiren²⁶ mezkûr bakış açısına rağmen Batılı kavramsallaştırmanın içinden çıkamamış olduğunu düşünülebilir. Çünkü eserinde zaman zaman Batılı olmayan dünya ifadesini kullanmaktadır. Bu ifade Batı-merkezci bir yaklaşımı içermekle birlikte Batılı olmayanın kimliksiz bırakılışı anlamında da olabilir. Ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte 'modern' Avrupa'nın kökenlerini 1500'lere götürmek dünya tarihini de indirgemek anlamına ge-

²³ a.g.e., s. 521.

²⁴ a.g.e., s. 522.

²⁵ a.g.e., s. 515.

²⁶ a.g.e., s. 35 ve s. 505.

lebilir. Bir başka ifadeyle; Avrupa tarihini dünyanın tarihi olarak anlatmak anlamını doğurabilir.

Yazarın, Avrupa-merkezci tutuma da getirdiği eleştiri ve bundan kaçınmaya çalışması da dikkate değer bir yaklaşımdır. Kitabın ana tezi budur. Abu-Lughod dünya sisteminin Doğu değil de Batı merkezli dönüşümünde içsel bir tarihi gerekçenin bulunmadığı ileri sürülmektedir. Yine Doğu'daki kültürlerin modern bir dünya sisteminin ataları olmasına mani olacak herhangi bir tarihi gerekçenin de olmadığı tezini işlemektedir. Bu noktada, yaygın tutuma da eleştiri yöneltmektedir. Yazar, Batı'nın modern iktisadi ve siyasi hegemonyasını geriye doğru ele alıp Batı üstünlüğünün "*tarihsel bir zorunluluk*" olduğu çıkarımından uzaklaşmaktadır. Bu yaklaşımın önemi şudur: mevcut sonuçlar üzerinden sonuçların nedenlerini açıklayacak faktörleri bulmak. Dolayısıyla tabloyu nedensel ilişkilere dayanmadan ve üstün gelen sosyal rekabete göre oluşturmak sakıncası tarihten ibret alınmamasını ve onun yanlış anlaşılmasını beraberinde getirmektedir. Bu husus; yazara göre sonucun anlatımı belirlemesidir ve tarih yazımının en büyük metodolojik sorunudur.

Dünya sistemleri birbiri ardına gelirken yaşanan şey, düzensizlik dönemlerini de içerse, yeniden yapılandırmadır. Bu durumda da "*başarısızlık parçalarının kendilerine değil, yalnızca bu parçalar arasındaki eski bağlantıların etki ve işleyişlerinde zayıflamaya atfedilebilir.*"²⁷ Tıpkı Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacib'in, "*inen yükselir, yükselen iner, parlayan söner, ilerleyen durur*" dediği gibi Abu-Lughod eseri bağlarken sonculuk yaklaşımlarına da eleştiri getirmekte ve 13. yüzyıl dünya sisteminden hareketle gelecek dünya sistemleri hakkında şunları söylemektedir:

*"13. yüzyıl dünya sisteminin harabeleri üzerinde kurulmuş Avrupa-merkezli modern dünya sisteminin sürme ihtimalinin olup olmadığı ya da hâlihazırda, eninde sonunda en az 16. yüzyılda vuku bulan yeniden yapılandırma kadar çarpıcı ve önemli görülecek bir yeniden yapılandırma evresine girip girmediğimiz. Dünya sistemleriyle uğraşan çalışmaların çoğu, Avrupa hegemonyasını 'son' söz olarak görüyor. Fakat önceden var olan bir sisteme dair analizlerimiz ışığında bakınca, tüm sistemlerin geçici olduğu yorumunda bulunmak mümkün."*²⁸

Literatürde önde gelen bir yer edinen Janet Abu-Lughod'un tanıtmaya çalıştığım "*Avrupa Hegemonyasından Önce*" adlı eseri, Helsinki Üniversitesi'nden Barry K. Gills tarafından çığır açıcı bir eser olarak bilime dikkate değer bir katkı yaptığı ve klasik statüsü kazandığı şeklinde değerlendirilmektedir. Gills'e göre kitabın entelektüel değeri ve ehemmiyeti, dünya sisteminin kökenlerini ve tarihi gelişimini radikal bir biçimde yorumlayan küresel tarihin Avrupa-merkezci sonrası zaviyelerinin ortaya çıkışını ve pekiştirmesini etkilemesindeydi. Andre Gunder Frank ise Abu-Lughod'u dünya sisteminin başlangıcını 1250'ye doğru götürürken dünya tarihindeki sözde kopuşun 1500'deki

²⁷ a.g.e., s. 522-523.

²⁸ a.g.e., s. 528.

Gordion düğümünü kesen, tarihi kanıtlar ve analizler ortaya koyan kilit bir figür olduğunu vurgulamıştır.²⁹ Saskia Sassen da onun Avrupa öncesini kalık noktası olarak bir dünya sistemini şekillendirdiğine dikkat çekmektedir. Benzer bir biçimde; Immanuel Wallerstein'in Modern Dünya Sistemi'ni hem eleştirmesinin hem de genişletmesinin altını çizmektedir. Sassen'a göre Abu-Lughod, modern Avrupa dünya sisteminin, büyük ölçüde Moğollar ve Asya merkezli bir dünya sisteminin devamı olduğunu savlamaktadır.³⁰ Wallerstein, Abu-Lughod'un hayat hikâyesinin fikirlerinin oluşumuna etkisine vurgu yapmaktadır. Eşitle beraber Kahire'ye yerleşen Abu-Lughod Kahire'nin şehir yaşamını tanıması ve içselleştirmesi ile Mısır kültürünün dünyanın diğer kültürleriyle ilişkilerini görmüştür. Wallerstein kitap başlığındaki Avrupa Hegemonyası'ndan Önce ibaresinde iki unsura dikkat çekmektedir. İlki; önce kelimesini içermesidir. Abu-Lughod, kitabının Avrupa-merkezciliğe ve modern dünya sisteminde Avrupa'nın zaferinin anahtarının Batı Avrupa'nın bazı kültürel özelliklerine dayandığına dair herhangi bir düşünceye karşı savaşan bir kitap olmasını hedeflemiştir. İkincisi, zaman sınırlamasıdır. Kitap, 5.000 veya 10.000 yıllık dünya tarihinin bir sergisi olarak tasarlanmamıştır. Abu-Lughod Batı'nın yükselişi için önemli bir başlangıç dönemi olduğunu düşündüğü şeye odaklanmıştır. Yöntemi, politik-ekonomilerinde bir şekilde eşdeğer olan, kesişen ve örtüşen çevrelerden oluşan bir dünya sisteminin varlığını göstermektedir. 13. yüzyıl tam da bu çevrelerin kesiştiği ve örtüştüğü zamandır.³¹

Abu-Lughod eserinde sistemin sabit olmayan karakterde tasavvur etmiştir. Dolayısıyla değişken dünya sistemi insan doğasını da kapsayan bir düzleme sahiptir. Kanımca, sistem her ne kadar insanlığın çeşitli faaliyetlerinin makro yönünü merkeze koysa da sistemin kişi düzlemindeki bağlamı da analize dâhil edilmelidir. Bu sebeple Abu-Lughodvari bir çerçeve kurmadan evvel Yunus Emre'nin de ifade ettiği gibi *"her dem yeniden doğabilen bir insan"* anlayışı ile bireyden sisteme uzanan bir analitik zemin kurulması Uluslararası İlişkiler açısından sistemik analizi genişletebilecektir. Böylece sistem ve birey arasındaki irtibatla mikro-makro etkileşimi meselesine cevap aranabilir. Öte yandan teknoloji ve dünya sistemi arasında ilişki açısından konuyu değerlendirdiğimizde teknolojinin sosyal meseleleri etkilediği, çevrelediği ve değiş(tir)meye zorladığı ifade edilebilir. Tabii sosyal olay/olgu ile teknoloji arasında karşılıklı bir ilişki kurulduğunu da hatırd tutmak gerekir. Bu meyanda dünya sistemi teknoloji ile güvenlikten taşarak insan faaliyetinin her tarafına yayılır. Dolayısıyla dünya sisteminin değişimi ve dönüşümü teknoloji ile kesişen örtüşen bir yapı gösterir.

Eserin geneli ve sundukları bağlamında üç hususun altı çizilmelidir: i) dünyanın Batılı sosyal karakteri ve yapısı, ii) dünya sisteminde Batı ile bir

²⁹ Barry K. Gills, "Janet Abu-Lughod and the World System: The History of World System Development and the Development of World System History", *Journal of World-Systems Research*, Pittsburgh, Vol. 20, Iss. 2, Summer 2014, s. 174-179.

³⁰ Saskia Sassen, "Extricating the Analytics: Janet Abu-Lughod's Before European Hegemony", *Journal of World-Systems Research*; Pittsburgh, Vol. 20, Iss. 2, Summer 2014, s. 179-181.

³¹ Immanuel Wallerstein, "Remembering Janet Abu-Lughod", *Journal of World-Systems Research*; Pittsburgh, Vol. 20, Iss. 2, Summer 2014, s. 182-183.

arada olabilmenin doğurduğu sorunlar, iii) Batı-dışılık olgusu ve Batı-merkezli sosyal kimlikten doğan bakış açılarının yerleşikliği ve hâkimiyeti. Yazar, “*Dünya Sistemi Teorisi*”ni söz konusu sorunlar çevresinde yeniden okumak gerektiğini savunmaktadır.

Sonuç olarak insanın dünya üzerinde somut ve soyut sosyal yönü; sistemlerin gelişiminde ve değişiminde ne, neden ve nasıl bir rotaya evrileceği hakkında öngörü ortaya koymayı sağlayabilir. Örneğin; 14. yüzyıldaki veba salgınının sistemde doğurduğu boşluklar³² ile 21. yüzyılda yaşanan Covid-19 küresel salgınının sistemde doğurabileceği boşluklar arasında bağıntı kurulabilir. Sosyal koşulların aynı olmadığı iki yüzyıla dair karşılaştırma da ise anakronizme düşmemek için olgusal bir bakış açısı tarihi izdüşümün modellenmesinde kullanılabilir. Diğer yandan, dünya sisteminde devam eden Batı-merkezci hiyerarşik görüntü sistemin yeniden yapılandırılmasında nasıl bir yol izlenebileceğine ışık tutabilir. Bu yüzden sosyal ve beşeri faaliyetlere olay çerçevesi bakışın ötesine geçilerek olgusal bir dizi sonuçla birlikte anlamlandırma yapılabilir. Çünkü dünya sistemi yaklaşımına Uluslararası İlişkiler disiplininin felsefi arka planı nitelmesi yapılabilir. Sistemde, yarı çevre veya çevrede bulunan ve buradan çıkmak isteyen siyasi birimlere düşen sorumluluğun iktisadi bir güç olmakla sınırlı kalmadığı eser boyunca görülmektedir. Eser, sosyal unsurların iç içeliğinden doğan çok boyutlu benzetimlerin neden ve nasıl olabileceğinin bilimsel bir denemesidir. Kültür, ticaret, ulaşım yolları, siyaset, iktisat, devlet vb. unsurların birbirleriyle olan bağı eser boyunca teorik ve vaka temelli irdelenmektedir.

³² a.g.e., s. 528.